

НАУЧНИ ЧЕТЕНИЯ

НА ТЕМА
„ПРАВНИ НОРМИ
И ПРАВНИ ПРИНЦИПИ“

Сборник доклади

Университетско издателство
„Св. Климент Охридски“

ЗА ПРИРОДАТА НА ПРАВНИТЕ ПРИНЦИПИ

*проф. д-р Даниел Вълчев**

ON THE NATURE OF LEGAL PRINCIPLES

prof. Daniel Valtchev, PhD

Legal principles are not values - they may establish values in the same manner as legal norms can.

Legal principles should not be understood as argumentation techniques; such an approach would bring them outside the field of legal science.

Legal principles have got normative characteristics; they are part of the Bulgarian legal order and can be interpreted as legal norms.

Keywords: *fact, principle, value, norm. Ronald Dworkin, Joseph Raz*

1. Общи положения

1.1. Няма как да бъде предложено разумно, което в случая означава теоретично издържано и полезно за юридическата практика) разбиране за което и да с правно понятие, ако преди това не бъде скицирано *общото разбиране за правото*, от което се изхожда. Нека припомним, че правото е от онези явления, изследването на които води не просто до познавателен резултат, а и до тяхното логическо конструиране.

Така например от гледна точка на *правния реализъм* онова, което наричаме *право*, е разположено на полето на фактическата действителност. Оттук логично се приема, че юридическата наука е наука относно факти и например според Алф Рос¹ изучава два вида факти – минали правораздавателни решения и правната идеология на тези, които ги постановяват, т.е. на съдиите. От такава гледна точка отговорът на въпроса какво следва да научат студентите в юридическите факултети, е сравнително

лесен. Те трябва да познават основните групи влезли в сила юрисдикционни решения и да се ориентират в начина на мислене на съдиите, довел до тези решения. Подготвени по такъв начин, бъдещите юристи с голяма степен на вероятност биха могли да предвиждат бъдещи правораздавателни решения или самите те да постановяват предвидими решения, ако са съдии.

По съвсем различен начин стои въпросът за правото, юридическата наука и преподаването в юридическите факултети от гледна точка на една *нормативна представа за правото*. В рамките на такава представа е важно предварително да си дадем отговор на няколко въпроса – а) колко ясна граница поставяме между факт и норма; б) кое отличава юридически дължимото от всяко друго дължимо (например от морално дължимото); в) кое придава валидност на юридически дължимото. Към тези три въпроса може да добавим и още един. Това е и въпросът, който ще ни ориентира към темата на това изследване – дали единичният носител на юридически дължимото е непременно *правна норма*, или е възможно и необходимо да приемем, че в една правна система съществуват и *други носители на юридически дължимо*, без значение как ще бъдат наречени (принципи, права или други стандарти).

В рамките на българската правна наука този въпрос е допълнително усложнен от обилните примеси, които десетилетия наред съпътстват нормативния подход. Така у нас по традиция нормативният подход е двойно надграден - от една страна, от желанието в предмета на юридическата наука да се включат *ценностите* (независимо дали са наричани *правни ценности* или по друг начин), а от друга – от лесно установимата склонност да се смекчи границата между норма и факт и по този начин правните изследвания да се отворят към социологията и политиката (но без да се признае, че теренът на юридическото е поне частично напуснат).

Разбира се, всеки подход претендира, че има своето теоретично обяснение. Смисълът на казаното дотук не е да направя пореден опит за апология на юридическия метод и строгия нормативен подход, а да подчертая, че всяко понятие (в това число и правните понятия) са *контекстуални*. Това означава, че те имат определен смисъл не изобщо, а в рамките на даден теоретичен модел, включващ по необходимост система от понятия и логически връзки между тях. Затова ми се струва важно да отбележа, че има две основания дадено правно понятие да бъде включено в определена правна теория. От една страна, това може да се налага от самата

* Професор в Юридическия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, доктор по право.

¹ Ross, A. On Law and Justice. London: Stevens. 1958, § 9.

логическа конструкция. Например *хипотезата за основната норма в теорията на Келзен* е необходима: а) за да придаде валидност на конституционните норми, а оттам и на всички норми от един правен ред, и б) за да централизира целия правен ред, и оттам да служи за идентификатор кои норми принадлежат към един правен ред (всички, чиито вериги на валидността водят до една и съща основна норма). Втората причина, поради която едно правно понятие задължително следва да получи място в дадена правна теория, е фактът, че то се използва в юридическата (и особено в съдебната) практика. Такъв несъмнено е случаят с понятието *правен принцип*, което може да бъде открито в българската съдебна практика.

1.2. Имал съм поводи да изложа подробно моето *разбиране за правото*², но за нуждите на това изследване ми се струва подходящо отново да го скицирам. Според мен:

а) *разграничението между факт и норма* с базово, фундаментално разграничение. Факт и норма са понятия, които не се нуждаят от дефиниране като непосредствено дадени на нашето съзнание. Твърденията относно факти подлежат на теста вярно/невярно, а твърденията относно норми – не. Нормите могат да бъдат преценявани от гледна точка на тяхната *валидност*;

б) *правото* може (и трябва) да бъде разглеждано като система – то е сбор от компоненти, които си взаимодействат, устойчиво подредени са едни спрямо други и се намират в обща среда. *Компоненти на правната система са правните норми* – единичните правила за човешко поведение³. Правната норма може да се отнася както до неиндивидуализиран кръг адресати (общо правило), така и до индивидуално определен(и) адресат(и);

в) *предметът на юридическата наука* е правото и неговата непосредствена среда, изследвани с помощта на юридическия метод, с цел да се изгради такава система от твърдения, в рамките на която може успешно да се извежда валидността на обвързващите решения, постановени по повод на съществуващи или възможни значими социални конфликти;

г) от такава позиция *смисълът на обучението в юридическите факултети* би бил натрупване на концептуализирани знания за една или няколко правни системи и изграждане на мислене, позволяващо да се разбира юридическият смисъл на човешкото поведение (и на други факти) от гледна точка на тези правни системи.

² Най-пълно съм изложил това мое разбиране в Вълчев, Д. Лекции по обща теория на правото. София: Сиела, 2016, ч. 1.

³ Тук няма да се спирам на въпроса, че част от правните норми не представляват правила за поведение в същинския смисъл, а имат други функции в правния ред.

Логически възможно и необходимо ли е в рамките на тази теоретична конструкция понятието *правен принцип*? Необходимо – не, но възможно и дори полезно – да. Понятието *правен принцип* би могло успешно да помогне при обяснението на съвременните правни системи като *отворени нормативни системи*. Да определим една правна система като *отворена*, означава, че в определени случаи тя припознава (приобщава, признава валидност на) норми от други нормативни системи. Тези *други нормативни системи* могат да бъдат както правни (например международното публично право или чужда национална правна система), така и неправни (например обичаят или моралът)⁴. Очевиден пример за първото е разпоредбата на чл. 5, ал. 4 от Конституцията, а онагледяване на второ дава разпоредбата на чл. 5, изр. 2 от ГПК.

В същото време у нас е налице и второто основание да се занимаваме с понятието *правен принцип* – употребата му в *юридическия език* и преди всичко в *юридическата практика*. А според мен дори само това основание е незаобиколимо.

1.3. В българската юридическа наука няма доктринално установен възглед относно значението на понятието *правен принцип*. Различните мнения в общи линии преповтарят дебата относно правните принципи в западната философия и теория на правото. Не е трудно да се види, че и у нас, и в рамките на общия правнофилософски и правнотеоретичен дебат понятието *правен принцип* се използва като събирателно име на всичко, което ни се струва важно, а не знаем как да го наречем. Така например в конституционното право се говори за принцип на народния суверенитет, в административнопроцесуалното право – за принцип на комплексното административно обслужване, в трудовото право – за принцип на социалния диалог, а в гражданското право – за принцип на равнопоставеност на субектите.

Все пак, колкото и различни да са правните принципи и техните интерпретации, основната разграничителна линия между различните позиции е свързана с въпроса *дали принципите имат нормативен характер, или не*.

Ако се приеме, че правните принципи имат нормативен характер, то оставащият за решаване въпрос е очевиден – дали това са правни норми (макар и особени), или не са правни норми, а нещо друго. Ако пък се приеме,

⁴ Този възглед е малко по-различен от възгледа, допускащ включването на морални стандарти като основания за юридическа валидност, определян от някои автори като *inclusive legal positivism*. Виж Marmor A. *Philosophy of Law*. Princeton etc.: Princeton Univ. Press, 2011, p. 92-97.

че правните принципи нямат нормативен характер, тогава възможните обяснения са разнообразни, но все пак преобладават две основни групи. Според едните обяснения на правните принципи трябва да се търси на полето на ценностите, а според другата правните принципи следва да бъдат разглеждани като свързани с мисленето и най-често като аргументативни техники. Разбира се, съществуват и мнения, които целят да притъпят остротата на дебата, предлагайки решение, което във видимия спектър осигурява мирно съвместно съществуване на различните и дори на взаимоизключващите се позиции. Пример за такова мнение дава М. Михайлова, която приема, че принципите са ценности, което според нея обаче не означава, че те не могат да имат нормативен характер. В подобна тоналност е и мнението на Е. Мосинов, който привежда разлика между *правни принципи* и *принципи на правото*, като едните имат нормативен характер, а другите – не⁵.

В рамките на това изследване ще се опитам да изложа аргументи в полза на следните три тези:

а) *правните принципи не са ценности; те могат да закрепват ценности по същия начин, както и правните норми могат да закрепват ценности;*

б) *правните принципи не следва да се разглеждат като аргументативни техники; подобен подход би ги извадил от полето на юридическата наука;*

в) *правните принципи имат нормативен характер, те са част от българския правен ред и могат да бъдат разглеждани като правни норми.*

Още тук трябва да направим уговорката, че от това изследване е изключен въпросът за *основния принцип на правото*, за който говори Цеко Торбов, имайки предвид справедливостта⁶. Под *правен принцип* или *принцип на правото* ние ще разбираме не онова най-дълбоко философско основание, което осмисля и легитимира правото, т.е. което е негово основание (според Ц. Торбов – *справедливостта*, а според мен – *мира*), а *основните начала в една конкретна правна система* (например правилото, възприето в българското гражданско право и в други правни отрасли, според което никой не може да черпи права от своето неправомерно поведение).

2. Може ли да определим правните принципи като ценности?

⁵ Мосинов Е. За същността на правния принцип и принципите на правото. – В: *Съвременно право*, 1995, № 1.

⁶ Торбов Ц. Основният принцип на правото. Право и справедливост. София: Век 22, 1992.

2.1. Връзката на правото с ценностите е безспорна. Една немалка част от правните норми представляват юридизирани морални правила или регулират поведение по начин, че да защитават ценности. Например правната норма, закрепена в разпоредбата на *чл. 115 от НК „Който умислено умъртви друго, се наказва...“* защитава човешкия живот, възприеман като ценност. Това е юридически израз на моралното правило „Не убивай“.

Следователно въпросите, на които тук следва да отговорим, не се отнасят до това дали правото (или поне съществена част от него) отразява (закрепва, охранява) ценности. Това очевидно е така. Остават обаче два важни въпроса: (а) дали самите правни принципи са ценности и (б) ако не са ценности, а само закрепват (изразяват, охраняват) ценности, то по какво се различават от правните норми, които понякога правят същото.

Отговорът на първия въпрос е по-скоро ясен за всеки непредубеден изследовател, който следва гризлив мисловен процес. Правният принцип сам по себе си не е ценност, освен ако не се визират някакви негови особено важни регулативни характеристики. В този случай обаче определянето като ценност би следвало да се отнесе към цялото право⁷. Най-често правните теоретици и философи разглеждат ценностите като *основание на правото* (например Ц. Торбов) или като *правообразуващ фактор* (например Т. Колев). По мое мнение едно от най-достоверните логически и най-приложимите практически обяснения на връзката между ценности и право предлага Раз. Според него съществува връзка *ценност–интерес–право–задължение*, която лесно може да бъде онагледена с примери и на която ще обърнем внимание в четвъртата част на това изследване.

2.2. Но ако правните принципи не са ценности, а само закрепват ценности, то какво тогава ги отличава от правните норми, част от които правят същото? Според мен всеки опит да се докаже, че правните принципи имат по-голяма ценностна значимост от правните норми, би бил манипулативен. *На първо място*, защото ценностните подредения са винаги ирационални, макар и понякога да претендират за обратното. Не е възможно по рационален път да се достигне до извода, че животът е по-важен или по-малко важен от свободата, а образованието е по-важно или по-малко важно от труда. Доколкото изобщо е възможно тези ценности да се поставят в йерархия, то това би било въпрос на воля, а не на разум. *На второ място*, могат да се дадат множество примери за това как правни норми

⁷ В този смисъл Неновски Н. Право и ценности. София: Изд. на БАН, 1983.

(които нямат претенциите, че са принципи) закрепват (изразяват, охраняват) едни от най-важните ценности (живот, телесна неприкосновеност, свобода и т.н.). В същото време съществуват общоприети правни принципи (например принципът на служебното начало в гражданския процес, закрепен и в чл. 7 от ГПК), чието значение е много повече организационно, а не толкова в неговата пряка ценностна натовареност.

Аргументът, че правните принципи се отличават от правните норми по това, че са *по-важни в ценностно отношение*, също трудно може да бъде споделен. *По-важни* в случая би могло да означава две неща. Първо, че правните принципи са по-важни, защото закрепват по-значими ценности. По този въпрос вече взехме отношение. На второ място, *по-важни* може да означава, че правните принципи се отнасят до по-голям брой случаи, по отношение на които задават ценностен ориентир. Наистина може да се твърди, че правният принцип изяснява смисъла на други правни норми (от позицията на дадена ценност), но това правят и правни норми, които не претендират, че са правни принципи.

3. Може ли да определим правните принципи като стандарти за мислене?

3.1. Съществуват автори, които приемат, че особената природа на правните принципи следва да се търси *на полето на юридическата аргументация*. Пример в това отношение е Р. Ташев, според когото правните принципи се намират извън позитивното право, но тъй като притежават фактическа и юридическа валидност, са част от отправната система. Ташев определя правните принципи като *ръководни идеи за аргументация*⁸.

Подобно твърдение би било обосновано, ако допуснем, че при решаването на един правен спор съдията не се стреми да намери единствено вярното решение (построявайки силогизъм), а извършва дейност по издаване на нова правна норма, като сам решава кое от няколкото юридически допустими решения да избере. В такъв случай той наистина би имал нужда да *аргументира* своя избор, доколкото този избор не би бил фатално предопределен от правните норми. От гледна точка на моето разбиране за правото съдията наистина извършва дейност по издаването на нова правна норма (най-често индивидуална), но далеч не във всеки случай разполага с повече от едно юридическо коректно решение. Например при определяне на наказанието на лице, извършило престъпление, съдията винаги има на разположение повече от едно юридически коректно решение. В други

случаи с обаче това не е така – например при преценката на съда дали едно лице е собственик на процесния имот, юридически коректното решение не може да бъде повече от едно.

Наред с това следва да отбележим, че деонтичната логика, както и останалите части от логиката, е съставена от правила за мислене. В този смисъл не може да се подминат въпроси като този дали изследването на правилата, които са основа на коректния мисловен процес на юриста, е част от предмета на юридическата наука. Ако това е така обаче, то освен правилата на деонтичната логика сред обектите на правната наука би следвало да поставим и останалите логически правила, а защо не и явления, като познавателната способност, възприятията, вниманието, емоциите, мотивацията, които, макар и части от обекта на изследване на психологията, имат определено отношение към мисленето на юриста.

И още един аргумент. В различните отраслови правни науки са възприети принципи на правото, за които трудно може да се предположи, че имат аргументативна стойност. Например възприетият в наказателнопроцесуалното право *принцип за независимост на органите на наказателното производство* има свое много конкретно нормативно значение, закрепено в разпоредбата на чл. 10 от НПК – забрана при осъществяване на своите функции съдиите, съдебните заседатели, прокурорите и разследващите органи да се подчиняват на друго освен на закона.

4. Какво губим, ако признаем, че правните принципи са правни норми?

4.1. Голяма част от изследователите и преобладаващата част от практикуващите юристи приемат, че правните принципи имат *нормативен характер* – т.е. те са част от правния ред, имат пряко отношение към регулирането на човешкото поведение и могат да бъдат прилагани като негова обяснителна схема, в това число и при решаването на правни спорове. Признанието за нормативния характер на правните принципи логично поставя въпроса за *съотношението между понятията правен принцип и правна норма*.

Според мен авторът, който най-обосновано защитава тезата, че правните принципи имат нормативен характер (и са част от една правна система), но въпреки това представляват *различна от правните норми даденост*, е

⁸ Ташев, Р. Към понятието за правен принцип. – В: *Съвременно право*, 2011, №6.

Роналд Дуоркин⁹. Известно е, че критикувайки позитивизма на Харт, Дуоркин отхвърля разбирането, че правото се състои само от норми (правила, *rules*). Той приема, че правната система не е изградена само от правни норми, а и от още няколко вида стандарти. Според него освен нормите такива стандарти са *принципите, политиките (policies)* и една трета неидентифицирана група стандарти, която той нарича *other sorts of standards*. Според Дуоркин *политика (policy)* е онзи стандарт, следването на който би довело до запазване или подобряване на определени характеристики на обществения живот в политически, икономически или социален аспект. Принципите в тесен смисъл са стандарти, които са различни както от нормите, така и от политиките. Според Дуоркин *принципът* (в тесен смисъл) е такъв стандарт, чието спазване е изискване на справедливостта, честността или друго измерение на морала.

Дуоркин говори и за *принципи в широк смисъл*, като визира всички правно значими стандарти без нормите. Това му дава възможност да развие система от критерии за разграничение между правните норми и останалите правни стандарти (принципи в широк смисъл). Опирайки се на два класически примера в правораздаването, той излага *три основни критерия* за такова разграничение.

а) Правните норми действат по модела *или-или (all-or-nothing fashion)*. Това според Дуоркин означава, че ако са налице съответните основания, съдът прилага нормата, а ако не са налице – отказва да я приложи. По отношение на принципите съществуват повече от две възможности. Всичко, което може да се каже за тях, е, че съдът следва да ги вземе предвид при своята преценка, без обаче по този начин те да предопределят съдебното решение.

б) Правните норми *установяват конкретни субективни права и задължения* за правните субекти, а принципите – не.

в) Правните норми нямат *измерение в „тежест и значение“*, докато принципите имат. Според Дуоркин при конкуренция между две правни норми винаги е приложима само едната. Прилагайки я, съдът отказва юридическа валидност на другата. Докато при конкуренция на два принципа е възможно те да бъдат взети предвид от съда едновременно. При това в различни казуси съдът може да ги прилага едновременно, но в различно съотношение.

⁹ Тази теза Дуоркин развива най-пълно в книгата си *Да се отнасяме към правото сериозно*, Dworkin R. *Taking Rights Seriously*. Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press. 1978.

И друг път съм имал повод да отбележа, че аргументите на Дуоркин в полза на разграничението между правни норми и правни принципи са интересни, но трудно могат да бъдат споделени. Приписването на правните норми действие *all-or-nothing fashion* е не толкова нормативен, колкото езиков въпрос. Съществуват правни норми, които са изразени по начин, който дава широки възможности за преценка от страна на съда. Например правната норма, според която за неимуществени вреди съдът определя обезщетение по справедливост (чл. 52 от ЗЗД), му дава възможност да прецени в какво може да се изрази неимуществената вреда, кога следва да се счита, че тя е настъпила, и кое обезщетение е справедливо.

Вторият аргумент на Дуоркин също не може да бъде възприет. Във всяка правна система съществуват различни видове норми, които не се отнасят до поведението на адресатите, а имат служебна функция (вторични правни норми). Да се приеме тезата на Дуоркин, би означавало да допуснем, че всички вторични правни норми са всъщност правни принципи.

Спорен е и третият аргумент на Дуоркин. На първо място, съществуват правни принципи, които напълно изключват каквато и да е възможност за конкуренция с друг принцип. Например принципът за търсене на обективната истина (чл. 13 от НПК) в наказателнопроцесуалното право. Неприемлива е и тезата, че при конкуренция между две общи правни норми, когато съдът приложи едната, то това означава, че другата следва да се разглежда като невалидна¹⁰. Неприложената обща правна норма най-често е преценена от съда като несъотносима към казуса, а не като невалидна.

4.2. Липсата на готовност да се признае, че правните принципи са всъщност правни норми (макар и с голяма важност), е свързана със самото разбиране за предмета на юридическата наука. Няма съмнение, че правото е социално явление, и като всяко социално явление то се намира в определени *зависимости с други социални явления и процеси*. Например създаването на една обща правна норма от Народното събрание нерядко е израз на определени обществени нагласи и почти винаги е част от определен политически дневен ред. Но това не прави обществените нагласи и политическите задачи част от предмета на юридическата наука точно така, както влиянието на Луната върху живите организми на Земята не прави движението на небесните тела част от предмета на биологията. По подобен начин стои въпросът и с *ценностите*. Никой не оспорва, че голяма част от

¹⁰ Raz J. *Legal Principles and the Limits of the Law*. – In: *The Yale Law Journal*, 1972, vol. 81, № 5 (Apr.), p. 823-854

правните норми закрепват ценности. Някои правни норми не са нищо друго освен клонирани морални правила, облечени в юридическа форма. Въпреки това ценностите остават много важен, по все пак външен за правото ориентир.

Съществуват многобройни опити за включване в предмета на юридическата наука на ценности или ценностни подреждания, както и желанието в този предмет да бъдат приобщени определени социални цели и дори части от политически доктрини. Типичен пример за това са авторите, които пресъздават в правното мислене идеите на западната либерална демокрация, настойчиво търсейки *връзка между правните принципи и правата (на човека)*. Най-коректният (според мен) в методологическо отношение подобен опит е вече споменатият опит на Дж. Раз да проследи аргументативната верига *ценност–интерес–право–задължение*¹¹. Уместен в това отношение е примерът с правото на образование: а) в съвременните общества образованието е *ценност*; б) следователно човек има обществено оправдан *интерес* да се образова; в) затова той има *право на образование*; г) за да бъде то осигурено, в правния ред се включват норми, установяващи определени юридически *задължения* (например на държавата да осигури определена степен на образование). По този начин Раз успява да представи правата като *аргументи на практическата философия* (по собствените му думи), които са генетично свързани с ценности и легитимни интереси и не са право в юридически смисъл, докато не бъдат осигурени с насрещни задължения.

4.3. Ако предварително направим разграничението между *правните принципи* и *целите на правната политика*, ще се убедим, че не съществуват сериозни основания да подкрепим твърдението, че правните принципи са нещо твърде различно от правните норми¹². От тезата, че правните принципи са всъщност особен вид правни норми, не следва, че те имат едни и същи характеристики. Някои от правните принципи съдържат конкретен модел на поведение и на това основание следва да ги определим като *първични правни норми* – например *принципът за невиновност* в наказателното право, който може да бъде изразен така: *обвиняемият се смята за невинен до установяване на противното с влязла в сила присъда* (чл. 31. ал. 3 от

Конституцията и чл. 16 от НПК). Този принцип задължава всички органи да третират едно лице, привлечено като обвиняем, като невинно до приключването на наказателния процес с влязла в сила присъда.

Друга група принципи се отнасят не до човешко поведение, а до различни правни норми, и поради това може да ги определим като *вторични правни норми*. Например *принципът за свобода на договарянето* в гражданското право, според който *всеки субект на правото може да сключи с всеки друг субект на правото договор с предмет, престации, срокове, модалитети и други условия, каквито страните намерят за добре, с изключение на изрично забранените от правния ред*. Този принцип въвежда критерий за валидност на индивидуалните правни норми, възникващи от насрещни съвпадащи волеизявления на техните адресати – в кои случаи уговорките между страните по един договор са валидни и в кои случаи — не.

Подобно на правните норми, правните принципи също могат да бъдат *изрично закрепени в една или в няколко разпоредби* (например принципът за народния суверенитет), но е възможно и да бъдат изразени *чрез съдържанието на други правни норми* (например принципът за равнопоставеност на субектите в гражданското право).

Следва да бъде взето и отношение по въпроса за *валидността на правните принципи*. Някои автори поставят под съмнение възможността юридическата валидност на правния принцип да бъде изведена по начина, по който се извежда валидността на правните норми – чрез вериги на валидността, водещи до норма за признаване¹³. В действителност обаче няма правен принцип, чиято валидност да не може да се проследи по посочения начин.

Така правните принципи ни се представят като важни (ръководни)¹⁴ *общи правни норми*, които показват известни особености. Когато са езиково закрепени, те най-често са *изразени в по-обща езикова форма*. Когато не са закрепени в правни разпоредби, те имат подобен по-общ езиков еквивалент.

Наистина, различните правни принципи имат *различен генезис*¹⁵. Правните принципи, характерни за *публичното право*, обикновено се раждат извън правото под формата на *политическа теория*. Едва по-късно

¹¹ Raz. J. On the Nature of Rights. – In: *Mind*, 1984, vol. 93. p. 194-214

¹² Виж Bobbio N. *Teoria generale del diritto*. Torino: Giappichelli. 1993, p. 270-273.

¹³ Оригиналната критика на Харт е дело на Дуоркин. Dworkin R. *Taking Rights Seriously*, chap. I. Специално внимание заслужава анализът на този дебат, направен от Мармор, Marmor A. *Op. cit.*, p. 84-97.

¹⁴ Сталев Ж. *Гражданско процесуално право*. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 1994, с. 85-86.

¹⁵ Виж Георгиев В. *Публични правоотношения*. София: Сиела, 1998, с. 55-56.

синтезираният израз на тази теория е възприет като правен принцип и най-често е конституционно, респективно законово закрепен. Такъв е случаят с основни принципи на конституционното право като принципа за народния суверенитет и принципа за разделение на властите. Например в Конституцията на Република България принципът за народния суверенитет е закрепен изрично. Според разпоредбата на чл. 1, ал. 2 *Цялата държавна власт произтича от народа. Тя се осъществява от него непосредствено и чрез органите, предвидени в тази Конституция.* А в разпоредбата на чл. 1, ал. 3 се употребява и самото словосъчетание *народен суверенитет: Никоя част от народа, политическа партия или друга организация, държавна институция или отделна личност не може да си присвоява осъществяването на народния суверенитет.* Ако трябва да определим правните норми, закрепени с цитираните разпоредби, то това са *вторични правни норми* и по-точно *декларативни правни норми*. Но няма съмнение, че дори в онези правни системи, в които принципът за народния суверенитет не е разгърнат езиково като правна разпоредба, той има същите нормативни характеристики, както и в българската правна система.

Доста по-различно е положението с *правните принципи в частното право*. Те обикновено се раждат *в рамките на юридическата практика*. Това става чрез натрупване на голям брой сходни правораздавателни решения и мотиви към тях, което постепенно води до все по-висока степен на вътрешна съгласуваност между прилаганите общи правни норми. В определен момент тази вътрешна съгласуваност може да бъде изразена чрез *едно общо правило* – правен принцип. Такъв е например случаят с принципа, според който *никой не може да прехвърли другиму повече права от тези, които има*. Няма съмнение, че в този правен принцип са заложили изисквания на разума и справедливостта, но тези изисквания все още не представляват правен принцип. Необходимо е било продължително натрупване на достатъчно голям брой сходни правораздавателни решения и мотиви към тях, за да се стигне до такава степен на вътрешна съгласуваност между съответната група общи правни норми на гражданското право, която да бъде изразена с едно правило, имащо характер на правен принцип.

5. Заключение

В заключение – един виц. Учителката иска от първокласниците да кажат азбуката. Посочва циганчето, а то отвръща, че я знае само до десет. Тук се смеем, защото детето очевидно бърка буквите с числа. Различието между букви и числа наистина е съществено, тъй като буквите и техните комбинации пренасят езиково закрепен смисъл, докато числата изразяват

величина. Допустимо е все пак число да се появи в изречение или пък букви да са част от уравнение. Но тогава те се подчиняват на правилата на системата, в която са попаднали.

Привнасянето в юридическия език на понятия и аргументативни конструкции от философията, социологията или от други научни области може да обогати правната наука само ако не се прави произволно. С други думи, когато тези понятия или аргументативни конструкции стават хармонична част от една цялостна представа за правото и могат да са в услуга на юридическата практика.

Понятието *правен принцип* може да бъде натоварено с различно съдържание в зависимост от теоретичната конструкция, в рамките на която се обяснява. Но това, което ние, преподавателите в юридическите факултети, дължим на студентите, а и на практикуващите юристи, са не просто знания за правото. Ние им дължим концептуализирани и синхронизирани помежду си знания за правото. Защото (нека още веднъж посоча) целта на юридическата наука не е да изгради каквато и да е система от твърдения. Нейната цел е да изгради такава система от твърдения, в рамките на която може успешно да се извежда валидността на обвързващите решения, постановени по повод на съществуващи или възможни значими социални конфликти.